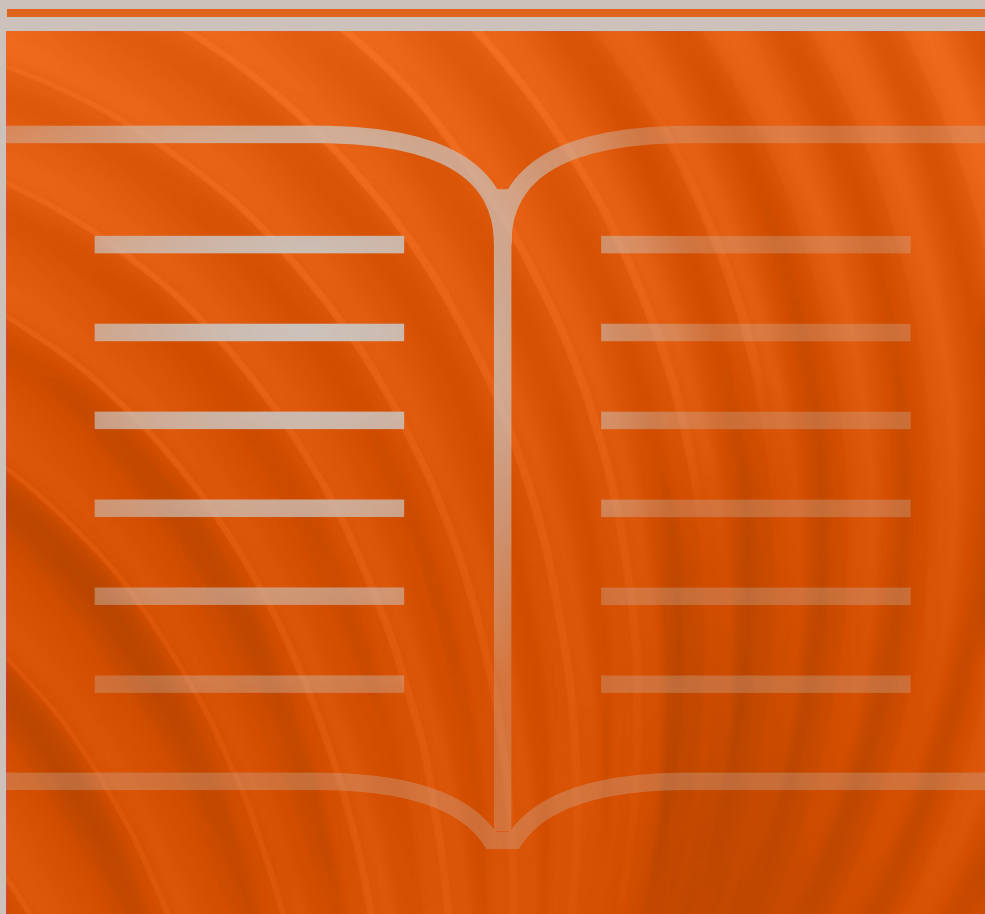

Helena Więckowska

Bibliotekarz, historyk, bibliolog

Profesor Helena Więckowska w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL

Po II wojnie światowej w Łodzi zaczął powstawać ośrodek akademicki, ale proces jego budowy przebiegał w warunkach tworzenia się nowego ustroju, z silną rolą partii komunistycznej i wykorzystywanego w bieżącej walce politycznej aparatu bezpieczeństwa. Okoliczności te musiały zaważyć na funkcjonowaniu uczelni, a także na losach wielu studentów i naukowców. Wobec tego zasadnym jest sprawdzenie tej tezy na konkretnych przykładach – w tym wypadku prof. Heleny Więckowskiej. Za podjęciem analizy jej losów przez pryzmat źródeł wytworzonych przez aparat bezpieczeństwa przemawiały: jej rodowód oraz przedwojenna (obrona Lwowa), wojenna (podziemna aktywność na niwie oświatowej i tajne nauczanie, nasłuch radiowy, związki z Delegaturą Rządu na Kraj) i powojenna działalność.

97

Wynik kwerendy przeprowadzonej w aktach UB w odniesieniu do okresu stalinowskiego (dyrektorem BUŁ została 1 X 1948 r.) w zasadzie był jednak negatywny. Możliwe, że jest to skutek niezachowania się do dnia dzisiejszego odpowiednich dokumentów? A warto przecież w tym miejscu dodać, że jej położenie dodatkowo komplikował fakt posiadania rodziny za granicą. Chodzi tutaj o syna Jana (ur. 1923), por. w AK ps. „Drogosław”¹. W okresie stalinowskim okoliczność tego rodzaju była obciążającą, ale – jak się okazało – nie oznaczała automatycznego wykluczenia.

Z zachowanych dokumentów wytworzonych przez aparat bezpieczeństwa wynika, że była obserwowana. Przykładowo w 1954 r. (brak bliższej daty) zostało odnotowane uwolnienie od sankcji regulaminowych studenta Akademii Medycznej Stanisława Olszewskiego, który został przyłapany

* Doktor hab., prof. UŁ, Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r. UŁ, w latach 2000–2006 pracownik Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Łodzi, e-mail: klesiakowski@uni.lodz.pl

¹ W. Trojan, *Ci, którzy przeżyli... biografie żołnierzy batalionu „Zośka” Armii Krajowej*, Warszawa 2007, s. 390–393.

w bibliotece na wycinaniu artykułów i zdjęć z niemieckiej prasy z okresu okupacji. Zatrzymanego studenta doprowadzono przed oblicze dyr. Więckowskiej, ta jednak nie zdecydowała się na pociągnięcie go do odpowiedzialności, gdyż biorąc pod uwagę jakie materiały interesowały tegoż studenta miała rzekomo stwierdzić, że pewnie jest on „byłym członkiem podziemia, w związku z czym należy mu pomóc”². Okazana wyrozumiałość nie spowodowała – o ile dysponujemy pełną wiedzą – jakiejś reakcji ze strony zwierzchników dr Więckowskiej czy innych instytucji. Gest ten został jednak odnotowany, jako okoliczność utwierdzająca bezpieczeństwo w przekonaniu, że jest osobą dystansującą się od rzeczywistości panującej w PRL.

Jej nazwisko pojawi się w dokumentach archiwalnych w kontekście tzw. odwilży. Nie były to jednak materiały bezpieczeństwa ale należy zakładać, że sprawa z pewnością zainteresowała tajną policję. Otóż 22 VI 1956 r. Senat UŁ zdecydował się zlikwidować tzw. prohibity. Stało się to na wniosek dyrektora BUŁ, którym była w tym czasie prof. Więckowska. Chodziło o ok. 2 tys. tomów różnych książek i czasopism dotąd wyłączonych z normalnego udostępniania – pozycje drukowane przed wojną, na emigracji lub przez organizacje o charakterze opozycyjnym i antykomunistycznym, a także te „nieaktualne z punktu widzenia ideologicznego i politycznego”³. Oczywiście likwidacja prohibitów nie oznaczała pełnego dostępu do dotąd zastrzeżonego zbioru. Utworzono tzw. rezerwę, do której miało trafić około 400 pozycji najcenniejszych i najbardziej zniszczonych, a także rzeczy uznane za „wrogie ideologiczne i na niskim poziomie”. W tamtych realiach ustrojowych trudno jednak było oczekiwać pełnego odejścia przez BUŁ od limitowania, z uwagi na okoliczności polityczne, dostępu do wszystkich zgromadzonych w bibliotece książek i czasopism. W tym zakresie możliwości działania bibliotekarzy, w tym dyr. Więckowskiej, były ograniczone.

Sprawa operacyjna kryptonim „Kontakt”

Kolejne lata pokazały, że próby izolowania Polski od niepożądanego literatury, a zwłaszcza tej z kręgów emigracyjnych, nasila się. W tym kontekście będzie się też przewijało w dokumentach SB nazwisko prof. Więckowskiej. Wyraźne zaostrożenie kursu w tym zakresie nastąpiło po

² Notatka służbowa dotycząca dyrektora BUŁ prof. d. Heleny Więckowskiej, 27 III 1968 r., [w:] *Marzec '68 w Łodzi*, red. S. M. Nowinowski, Łódź 2010, s. 281.

³ J. Wróbel, *„Odwilż” w Łodzi*, [w:] *Łódź w latach 1956–1957*, red. L. Próchniak i J. Wróbel, Łódź 2006, s. 53.

XIII Plenum KC PZPR z lipca 1963 r. W jego trakcie I sekretarz KC Władysław Gomułka w referacie *O aktualnych problemach ideologicznej pracy partii* zapowiadał walkę z „antymarksistowskimi tendencjami” w naukach społecznych i polskiej kulturze⁴. Zalecenia te szybko znalazły przełożenie na działalność SB. W trakcie posiedzenia Kolegium SB Komendy MO m. Łodzi w dniu 3 listopada 1963 r. mówiono o dotychczasowych wynikach pracy „w zakresie rozpracowania, ujawnienia i zwalczania wszelkich form i przejawów dywersji ideologicznej”. Przyznając, że realizacja wytycznych nie przebiega „jeszcze należycie”, podano, że Wydział III ustalił od lipca do października tego roku nazwiska 12 osób spośród literatów i dziennikarzy łódzkich oraz 10 osób spośród pracowników nauki, którzy

utrzymują podejrzone kontakty z wydawnictwami zagranicznymi w rodzaju „Kultury” paryskiej, „Wiadomości” londyńskich lub z pracownikami „Wolnej Europy”⁵.

Dopatrzono się także nienależytego zabezpieczenia literatury zagranicznej przychodzącej oficjalnie do łódzkich placówek naukowych, ze szczególnym podkreśleniem BUŁ. Bezpieka widziała w tym groźbę korzystania z tych pozycji przez osoby nieuprawnione.

99

Sprawa powyższa mimo zwracania uwagi kierownikowi biblioteki prof. Więckowskiej w dalszym ciągu jest nieuregulowana⁶.

To oznacza, że musiały mieć miejsce odpowiednie interwencje – co było zgodne z określonymi wytycznymi MSW⁷ – ale dyrekcja BUŁ nie zastosowała się do nich w oczekiwanym przez SB zakresie.

Tymczasem walka z tzw. dywersją ideologiczną nie była przedsięwzięciem jednorazowym, ale długofalowym. Skutkiem tego sprawa zasobów BUŁ i odpowiedniego nimi zarządzania musiała się znów pojawić w obiektywie bezpieki. Już pod koniec listopada 1963 r. opracowano stosowny plan działania. W dokumencie tym w kontekście przeciwdziałania kontaktom utrzymywanym przez niektórych mieszkańców Łodzi, w tym literatów, naukowców, duszpasterzy z „Kulturą”, „Wiadomościami”, RWE, Sekcją Polską Radia Francuskiego wymieniono sprawę

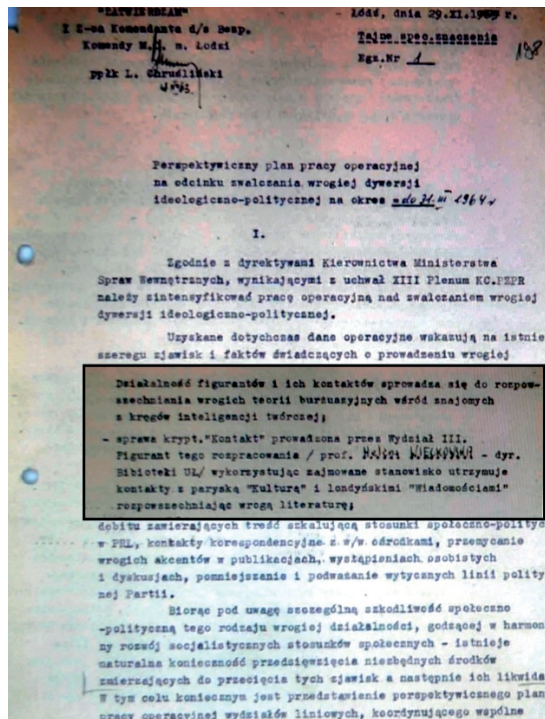
⁴ J. Eisler, *List 34*, Warszawa 1993, s. 34–37.

⁵ AIPN Łd, Pf 10/706/2, Protokół posiedzenia Kolegium S[łużby] Bezp[ieczeństwa] K[omendy] MO m. Łodzi, 3 XI 1963 r., k. 189.

⁶ Tamże.

⁷ M. Ptasieńska-Wójcik, *Inwigilacja Instytutu Literackiego przez Służbę Bezpieczeństwa w czasach Gomułki*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, red. R. Terlecki, Warszawa 2005, s. 151.

o kryptonimie „Kontakt”, prowadzoną przez Wydział III SB. Jej tzw. figurantem była prof. Helena Więckowska – dyrektor BUŁ. Podejrzewano, że utrzymuje ona kontakty z „Kulturą” i „Wiadomościami”, a także i to, że rozpowszechnia wrogą literaturę⁸. Z tą sprawą korespondowało ogólne zamierzenie III Wydziału operacyjnego rozpoznania instytucji, które z uwagi na swój profil pracy „posługują się wydawnictwami burżuazyjnymi”.

Il. 1. Fotokopia dokumentu III Wydziału
SB w Łodzi. AIPN Łd, PF 10, 706/2, k. 199, 201

Chodziło o sprawdzenie celowości posiadania wspomnianych wydawnictw i przestrzegania obowiązujących zasad korzystania z nich. Znowu konkretnie wymieniono z łódzkich instytucji tylko BUŁ⁹. „Rozpo-

⁸ AIPN Łd, Pf 10/706/2, Plan pracy operacyjnej na odcinku zwalczania wrogiej dywersji ideologiczno-politycznej na okres do 31 III 1964 r., 29 XI 1963 r., k. 200.

⁹ W innym dokumencie wymieniano już ogólnie biblioteki wyższych uczelni, ale też bibliotekę miejską, instytutów naukowych, Klub Międzynarodowej Prasy i Książki, redakcje gazet (AIPN Łd, Pf 10/706/2, Kierunki działania na 1964 r., 23 XII 1963 r., k. 217).

znanie ma na względzie profilaktyczne przecięcie ewentualnego kolportażu”¹⁰. Należy dodać, że na potrzeby rozpracowań dotyczących kontaktów z „Kulturą” zamierzano wykorzystać tajnych współpracowników o następujących pseudonimach: „Darek”, „Irena Kołakowska”, „Lisko”, „Bel Ami”, „Krzemiński” oraz kontakt operacyjny „Lucjan”.

Faktycznie po 1956 r. dyr. Więckowska rozszerzyła swoje kontakty z Zachodem. Chodzi tu o kontakty korespondencyjne, jak i osobiste związane z jej licznymi wyjazdami za granicę. Warto wspomnieć, że część z nich miała związek z pełnioną przez nią w latach 1959–1964 funkcją wicedyrektora Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Bibliotekarzy, a także przewodniczącej Komisji ds. Budownictwa Bibliotecznego (ta funkcja niewątpliwie wynikała z tego, że w 1960 r. pod jej kierownictwem sfinalizowano oddanie do użytku nowoczesnego jak na tamte czasy budynku dla BUŁ przy ul. Matejki)¹¹. Wyjeżdżając do Stanów Zjednoczonych, Anglii, Francji, RFN, Szwajcarii nawiązała kontakty z takimi osobami, jak Jerzy Giedroyc – redaktor wydawanej w Paryżu „Kultury”; Leon Koczy – historyk, kierownik filii Instytutu Historycznego im. gen. W. Sikorskiego w Bancknock Hause, wykładowca Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie; Regina Oppmanowa – archiwistka, kierownik Archiwum Instytutu Historycznego im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, sekretarz redakcji periodyku „Teki Historyczne”; Paweł Mayewski – prozaik, tłumacz, współredaktor kwartalnika literackiego „Tematy” (Nowy Jork); Aleksander Hertz – zamieszkały w Nowym Jorku, socjolog, autor prac socjologiczno-politycznych; Mieczysław Grydzewski – redaktor londyńskich „Wiadomości”. Ponadto odnotowano jej kontakty z Muzeum Polskim w Chicago i Uniwersytetem w Kalifornii¹². Niewątpliwie w nawiązywaniu kontaktów w środowisku emigracyjnym pomagała jej okoliczność, że jej syn Jan przebywał na emigracji, a ponadto był on człowiekiem raczej dobrze sytuowanym materialnie i dysponującym własnymi wpływami w środowisku emigracyjnym.

Natomiast korespondencja zagraniczna dyr. Więckowskiej, w tym z instytucjami emigracyjnymi, miała charakter oficjalny. Jej celem była wymiana czasopism i książek. Działanie to mieściło się w ramach dopuszczanych przez Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego.

¹⁰ AIPN Łd, Pf 10/706/2, Plan pracy operacyjnej na..., k. 202.

¹¹ AUŁ, 10693, Pismo do JM Rektora UŁ prof. dr. A. Szpunara w sprawie wyjazdu zagranicznego prof. H. Więckowskiej, 15 IV 1962 r., bp. Szerzej na temat jej aktywności w tym zakresie zob.: J. Kołodziejska, *Profesor Helena Więckowska na międzynarodowym forum bibliotekarskim*, [w:] *Helena Więckowska 1897–1984*, red. J. Andrzejewski, Łódź 1988, s. 57–65.

¹² Notatka służbowa dotycząca dyrektora BUŁ prof. dr. Heleny Więckowskiej, 27 III 1968 r., [w:] *Marzec '68 w...*, s. 281–282.

Nawet SB przyznawała, że sprowadzanie wydawnictw niemających w Polsce debitu, np. „Kultury”, było w pełni legalne. W tym zakresie nie można było dyr. Więckowskiej stawiać żadnych zarzutów. W tej sytuacji nacisk został położony na to, czy prohibity były udostępniane wyłącznie osobom, którym były one niezbędne w pracy naukowej? W tej dziedzinie stwierdzono pewne uchybienia. Wydawnictwa tego rodzaju miała np. wynieść pracownica BUŁ, a od 1963 r. biblioteki PŁ – mgr Krystyna Boska, żona łódzkiego adwokata Juliusza Boskiego, który następnie pożyczał je swoim współpracownikom z Zespołu Adwokackiego¹³.

Szukając usilnie poszlak, które uwiarygodniłyby postawiony jej w 1968 r. zarzut, iż jest przeciwnikiem „polskiej rzeczywistości politycznej” posiłkowano się rzekomymi jej wypowiedziami, które do SB miały trafić za pośrednictwem jej współpracowników. Rządzącego coraz bardziej nieudolnie Polską Gomułkę prof. Więckowska dość trafnie określała jako polityka „słabo-silnego”. W tamtym czasie taka uwaga została jednak zakwalifikowana jako wypowiedź o zabarwieniu antyustrojowym. Podobnie jak i opinia wypowiedziana podczas przemeblowywania jej gabinetu o „lakierowanej polskiej nędzy”. W tym ostatnim wypadku dopatrywano się krytyki stanu polskiej gospodarki¹⁴.

Jeszcze mocniej miało obciążać dyr. Więckowską zamieszanie powstałe w związku z wystawą przygotowaną w BUŁ w marcu 1963 r. przez mgr Wiesławę Dolacką-Kaszubową (Kaszubińę). Wobec przypadającej w tym roku 30. rocznicy wydania komunistycznej „Kroniki” w sali wykładowej biblioteki została przygotowana ekspozycja zatytułowana „Polska prasa komunistyczna w latach trzydziestych”¹⁵. Jednak po kilku dniach dyr. Więckowska miała polecić zlikwidowanie wystawy, nie zezwalając nawet na uprzednie jej sfotografowanie. Argumentowała, że sala jest potrzebna do celów dydaktycznych (wykłady). Na tym tle powstał podobno spory konflikt, a sprawa trafiła nawet do KŁ PZPR i Rektora UŁ. Interwencje ze strony tych instytucji, a także prasowa zapowiedź, że ekspozycję przyjedzie obejrzeć Zenon Kliszko, członek najwyższych władz partyjnych i zaufana osoba Gomułki, a jednocześnie redaktor wspomnianej „Kroniki” spowodowała, że wystawę ponownie zrealizowano¹⁶. Zdarzenie to musiało jednak zaważyć na postrzeganiu prof. Więckowskiej w kręgach władzy i – co oczywiste – przez SB.

¹³ Tamże, s. 282.

¹⁴ Tamże, s. 282–283.

¹⁵ „Dziennik Łódzki” 1963, nr 76, s. 1.

¹⁶ Notatka służbowa dotycząca dyrektora BUŁ prof. dr. Heleny Więckowskiej, 27 III 1968 r., [w:] Marzec '68 w..., s. 283.

W obliczu Marca 1968 r.

W kwietniu 1965 r. bezpieka ustaliła rzekome istnienie na terenie UŁ grupy dobrze znających się osób, tworzących nieformalny tzw. łódzki ośrodek programowania. Grupie przypisywano tendencje kosmopolityczne i zamiar „humanizowania marksizmu”, w myśl koncepcji prof. Adama Schaffa. Na zewnątrz wzajemne powiązania miały się przejawiać przy okazji wyjazdów zagranicznych, zdobywaniu stopni naukowych, publikacji prac naukowych, doboru kadr w jednostkach badawczych. Ważną rolę w tym kręgu przypisano doc. dr. Stefanowi Amsterdamskiemu, prof. Henrykowi Katzowi, prof. dr. Jerzemu Toeplitzowi, dr. Janowi Kodrębskiemu, dr. Pawłowi Korcowi, ale i prof. dr. Więckowskiej¹⁷. Naukowcy ci rzekomo tak kształtowali poglądy swoich odpowiednio wyselekcjonowanych seminarzystów, żeby w przyszłości byli oni przygotowani do „pełnej negacji socjalistycznych instytucji ustrojowych i gospodarczych”. Choć SB podawała, że istnienie owego „łódzkiego ośrodka programowania” zostało zauważone w 1965 r., to jednak trudno oprzeć się wrażeniu, że w rzeczywistości była to koncepcja wymyślona po Marcu 1968 r. Dowodząc istnienia tej grupy, w takim a nie innym składzie osobowym, uzyskiwano proste wyjaśnienie zaistniałego w 1968 r. konfliktu i usprawiedliwienie podjętych wtedy, często bardzo brutalnych, decyzji personalnych.

Po wystąpieniach studenckich z Marca 1968 r. dyr. Więckowskiej postawiono dodatkowy zarzut – w tamtych realiach bardzo poważny. Dokładniej została zaliczona przez bezpiekę do grona pracowników wyższych uczelni niedostatecznie aktywnych w przeciwdziałaniu „nastrojom wichrzycielskim wśród młodzieży”¹⁸. W meldunku płk. Leona Chruślińskiego, I zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB, z 15 marca, właśnie jej zachowanie przywołano jako przykład potwierdzający wspomnianą tezę. Może na tę ocenę pośrednio miała wpływ okoliczność, że najważniejsze wiece młodzieży akademickiej miały miejsce właśnie w BUŁ lub przed tym budynkiem? Najprawdopodobniej przed pierwszym z tych zgromadzeń¹⁹, które odbyło

103

¹⁷ Informacja I zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB w Łodzi płk. Leona Chruślińskiego dotycząca inspiratorów i organizatorów wydarzeń marcowych w Łodzi, 14 V 1968 r., [w:] *Marzec '68 w...*, s. 567; Informacja I zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB w Łodzi płk. Leona Chruślińskiego dotycząca sytuacji w łódzkim środowisku akademickim w okresie od marca 1968 r. do marca 1969 r., 7 III 1969 r., [w:] *Marzec '68 w...*, s. 717.

¹⁸ Meldunek specjalny I zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB w Łodzi płk. Leona Chruślińskiego do CSK, 15 III 1968 r., [w:] *Marzec '68 w...*, s. 109.

¹⁹ Zwołanie tego zgromadzenia nie było dla dyr. Więckowskiej zaskoczeniem. Dowiedziała się o nim najpóźniej przed południem 11 marca w czasie zebrania u zastępującego rektora UŁ, prorektora prof. dr. Witolda Janowskiego.

się w holu biblioteki 11 marca, w tym miejscu pojawiły się ulotki i plakat „o szkodliwej treści”. Poinformowana o tym przez milicję dyr. Więckowska oświadczyła, że nikt z podległych jej pracowników nie chciał usunąć tych materiałów a ona sama też nie mogła tego uczynić, gdyż rzekomo bała się reakcji studentów. Najwyraźniej jednak – najpewniej już po wiecu – zdecydowała się na ten niepopularny krok, o czym świadczy inny fragment przywoływanego dokumentu:

Po zejściu do hallu, gdzie materiały te były wywieszone, oświadczyła zgromadzonym wokół nich studentom, że „przyszła milicja, która poleciła usunąć rezolucję i plakat”²⁰.

Bezpiecze jednak nie o taką, wymuszoną interwencją MO, postawę chodziło. Stąd prof. Więckowska trafiła na listę nielojalnych wobec władzy pracowników. Przy okazji przypomniano sobie, że w przeszłości była tzw. figurantem w sprawie o kryptonimie „Kontakt”, jako podejrzana o utrzymywanie niepożądanych kontaktów z działaczami polskiej kultury na emigracji (Giedroyć, Herz, Grydzewski). W ten sposób bezpieczeństwa łódzka usiłowała wykazać, że jej nielojalność w trakcie studenckiej rewolty nie była zjawiskiem incydentalnym, a swoistą konsekwencją wcześniejszych zachowań.

W tym miejscu warto jednak zauważyć, że gdy SB widziała w postawie dyr. Więckowskiej co najmniej niedostateczną aktywność na niwie wyciszania nastrojów studentów, to zupełnie odmienny pogląd w tym względzie zaprezentowały władze UŁ. W notatce prof. dr. Witolda Janowskiego z 26 marca 1968 r., zawierającej wstępną analizę przebiegu tzw. wydarzeń marcowych w UŁ, pojawiły się następujące słowa:

Szczególnie aktywne działanie z pełnym samozaparciem i poświęceniem przejawiali: prorektor UŁ prof. dr A[ndrzej] Nadolski, dziekani i prodziekani a w szczególności dziekani: prof. dr W[acław] Szubert, prof. dr W[itold] Hahn, dyrektor biblioteki UŁ prof. dr H[elena] Więckowska, prof. dr S[tefania] Skwarczyńska, kierownik Studium Wojskowego płk B[ronisław] Rutowicz i kierownik Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców mgr W[itold] Dembowski²¹.

Ocena władz rektorskich pozostaje w dużej kolizji z tym, co o dyr. Więckowskiej podawała SB. Rozbieżność ta brała się z tego, że Rektor rozumiał realne możliwości oddziaływania podległej mu kadry funkcyjnej

²⁰ Meldunek specjalny I zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB w Łodzi płk. Leona Chruślińskiego do CSK..., s. 110; Informacja I zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB w Łodzi płk. Leona Chruślińskiego dotycząca inspiratorów..., s. 569.

²¹ Notatka służbowa prorektora UŁ prof. dr. Witolda Janowskiego zawierająca wstępną analizę przebiegu wydarzeń marcowych w UŁ, załączona do pisma do ministra oświaty i szkolnictwa wyższego Henryka Jabłońskiego, [w:] Marzec '68 w..., s. 269.

na powstałe w środowisku napięcia, a bezpieka oczekiwała działalności wykraczającej poza zwykłe ramy, w tym konkretnym przypadku – agitacyjno-politycznej, której przecież nie sposób było wymagać od osób sprawujących tak szacowne urzędy jak dyrektor uniwersyteckiej ksiąźnicy. Biorąc jednak pod uwagę zawirowania kadrowe, jakie powstały w kontekście rewolty marcowej, dyr. Więckowska musiała się liczyć z problemami.

Formalnie jej odejście na emeryturę w 1969 r. nie pozostawało w związku z karuzelą kadrową, która po Marcu '68 r. objęła także łódzkie środowisko naukowe. Trudno jednak powiedzieć, czy aby tylko zaawansowany wiek był okolicznością, która w tamtych warunkach uchroniła prof. Więckowską przed wcześniejszym usunięciem z uniwersytetu, czego doświadczyli niektórzy pracownicy łódzkich uczelni, z UŁ na czele.

Akta paszportowe

Biorąc pod uwagę chronologię, ostatnie dokumenty z zasobu SB odnoszące się do prof. Więckowskiej, są to jej wnioski o wydanie paszportu na wyjazd zagraniczny. Mają one formę kwestionariuszy, które zawierają dane osobowe przybliżające jej drogę życiową. Przydatne może być chociażby własnoręcznie wpisane jej rodowe nazwisko: Braunstein, które czasem w literaturze mylnie było podawane jako Bernstein lub Bernsztajn²². We wniosku paszportowym z 11 stycznia 1971 r. Helena Wiktoria Więckowska, córka Władysława i Marii z Rutkowskich, urodzona 4 maja 1897 r. w Warszawie (narodowość polska, obywatelstwo polskie), z zawodu profesor bibliotekarz, ubiegała się o zgodę na wyjazd w okresie od 8 kwietnia do 31 maja 1971 r. do USA. Chciała odwiedzić syna Jana, zamieszkałego w Ardmore, Pa [Pensylwania], który jako ekonomista pracował w Corn Exchange Bank w Filadelfii. Wnioskodawczyni podała też, że syn przebywał w USA od 1948 r., a także i to, że w tym samym roku zmarł też jej mąż Aleksander Więckowski. Z przywoływanego dokumentu wynika, że w przeszłości kilkakrotnie wyjeżdżała już za granicę. W latach 1957–1966 odwiedziła Francję, Stany Zjednoczone, Anglię, Szwecję, Finlandię, Bułgarię, Włochy i Holandię, co oznacza, że średnio będzie to nawet więcej niż raz na rok, co w realiach PRL było z pewnością wyjątkowym wynikiem. Odmowę zgody na wyjazd do USA otrzymała w 1968 r., co było konse-

²² Nawet w dokumentach SB posługiwano się tym niepoprawnym nazwiskiem. Zob.: *Meldunek specjalny I zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB w Łodzi płk. Leona Chruślińskiego do CSK...*, s. 109.

kwencją jej postawy w okresie studenckiej rewolty i krytyki, która na nią w związku z tym spadła. Składając wniosek paszportowy była rencistką („z tytułu szczególnych zasług dla PRL”). W Polsce nie miała żadnej rodziny (rodzice zmarli jeszcze przed wojną)²³. W momencie składania omawianego wniosku mieszkała na Powiślu w Warszawie przy ul. Spasowskiego, w tym samym mieszkaniu co przed wojną (tylko wtedy to była ul. Smulikowskiego²⁴).

Po sprawdzeniu w Kartotece Kryminalistycznej Biura C MSW – wniosek paszportowy prof. Więckowskiej został rozpatrzony pozytywnie. Wszystko wskazuje na to, że w podróż do USA wybierała się statkiem Polskich Linii Oceanicznych, o czym świadczy zgoda Wydziału Dewizowego NBP na zakup jednej karty okrętowej na trasie Gdynia–Kanada–Gdynia²⁵.

Kolejny zachowany wniosek o zgodę na wyjazd za granicę prof. Więckowska złożyła z datą 22 czerwca 1971 r. Tym razem chciała jechać do Anglii, aby jak poprzednio spotkać się z synem. Z tego dokumentu można się dowiedzieć, że jej syn – ekonomista w tym momencie był wicedyrektorem Girard Bank, a zmarły w 1948 r. w Warszawie mąż Aleksander był z zawodu architektem. Jako swoje miejsca pracy podała BUŁ (dyrektor, profesor) i Uniwersytet Warszawski (wykładowca, profesor). Na rencie była od 1969 r.²⁶ W dokumentacji paszportowej znajduje się też zaproszenie Jana Więckowskiego, który zobowiązywał się do pokrycia kosztów utrzymania matki przez okres miesiąca w Anglii oraz Francji, opieki lekarskiej i jej podróży powrotnej. W tym czasie we wspomnianym Girard Bank w Filadelfii zarabiał on rocznie – jak podał – 30 tys. dolarów²⁷. Adnotacje urzędowe na kwestionariuszu pośrednio dowodzą, że także i ten wyjazd doszedł do skutku.

Ostatnie podanie (kwestionariusz) o paszport zagraniczny prof. Więckowska sporządziła z datą 20 lutego 1977 r. Chciała jechać do USA, żeby w okresie od maja do połowy czerwca tego roku spędzić czas z synem. Z nowych, zwykle drobnych, informacji biograficznych, które pojawiły się we wniosku godna odnotowana jest uwaga, że syn Jan zamieszkiwał teraz w St. Davids, Pa [Pensylwania] ale niezmiennie pracował w Girard Corn Exchange Bank w Filadelfii. Wnioskodawczyni

²³ IPN BU, 1010/30913, Podanie – kwestionariusz, 11 I 1970 r., k. 12–13. Z innych źródeł wynika też, że była w tym okresie też w Szwajcarii (1962), Czechosłowacji (1964), NRD (1967). Zob. AUŁ, 10693, Rektor UŁ do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, 19 IV 1962 r., bp; tamże, Sprawozdanie z podróży zagranicznej do Berlina (NRD), 14 IX 1967 r., bp.

²⁴ W. Trojan, *Ci, którzy przeżyli...*, s. 391.

²⁵ IPN BU, 1010/30913, Zezwolenie nr WD/7651/22374/IV, 9 I 1970 r., k. 7.

²⁶ IPN BU, 1010/30913, Podanie – kwestionariusz, 22 VI 1971 r., k. 17–18.

²⁷ IPN BU, 1010/30913, Zobowiązanie, 9 VI 1971 r., k. 22.

Przed wypełnieniem proszę zapoznać się z porządkiem wstępu

DO BIURA PASZPORTOW I DOWODÓW OSOBISTYCH MSW

Wzrost: 170 cm, waga: 59 kg, kolor włosów: ciemny, kolor oczu: ciemne

Imię: Helena, Nazwisko: Więckowska

Adres: Warszawa, ul. [nieczytelne]

1. Data urodzenia: 25.04.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

2. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

3. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

4. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

5. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

6. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

7. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

8. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

9. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

10. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

11. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

12. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

13. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

14. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

15. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

16. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

17. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

18. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

19. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

20. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

21. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

22. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

23. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

24. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

25. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

26. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

27. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

28. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

29. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

30. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

31. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

32. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

33. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

34. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

35. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

36. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

37. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

38. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

39. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

40. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

41. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

42. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

43. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

44. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

45. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

46. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

47. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

48. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

49. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

50. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

51. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

52. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

53. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

54. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

55. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

56. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

57. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

58. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

59. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

60. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

61. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

62. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

63. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

64. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

65. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

66. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

67. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

68. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

69. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

70. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

71. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

72. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

73. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

74. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

75. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

76. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

77. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

78. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

79. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

80. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

81. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

82. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

83. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

84. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

85. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

86. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

87. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

88. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

89. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

90. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

91. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

92. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

93. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

94. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

95. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

96. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

97. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

98. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

99. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

100. Data urodzenia: 12.11.1907, Miejsce urodzenia: Warszawa, Polska

II. 2. Fotokopia kwestionariusza poszportowego Heleny Więckowskiej
AIPN Łd, 1010/30913, k. 17-18

podała też dokładniejszą datę śmierci swego męża – 18 grudnia 1948 r. (z innych źródeł wynika, że zgon ten nastąpił jednak 20 grudnia). Wymieniła także posiadane odznaczenia, dotąd z kwestionariusza z 1971 r. pośrednio można było się zorientować, że posiadała jedynie Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski. Teraz własnoręcznie potwierdziła posiadanie: Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski Polonia Restituta (1957), Odznaki Zasłużony Działacz Kultury (1964), Medalu 1000-lecia Państwa Polskiego OK FJN (1964), Honorowych Odznak m. Łodzi (1966) i Warszawy (brak danych o roku nadania), Honorowej Odznaki Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich (1968), Złotej Odznaki Uniwersytetu Łódzkiego (1971). Podobnie – jak poprzednio – w dokumentacji znajduje się zaproszenie od syna (podawał, że teraz był Executive Vice President w Girard Trust Bank)²⁸. Warto zauważyć, że

²⁸ IPN BU, 1010/30913, Zobowiązanie, 2 XII 1976 r., k. 24; tamże, Podanie – kwestionariusz, 20 II 1977 r., k. 25–26. Z innych źródeł wynika, że w 1955 r. otrzymała też Medal 10-lecia Polski Ludowej (AUŁ, 10693, Kwestionariusz dotyczący okresów..., bp).

zapewne z uwagi na panujące w powojennej Polsce porządki nigdy nie wspominała, że już przed wojną była odznaczona medalem Orląt Lwowskich²⁹.

Z przedstawionych powyżej, raczej wycinkowych informacji zaczerpniętych z dokumentów wytworzonych przez aparat bezpieczeństwa PRL, wynika, że prof. dr Helena Więckowska choć nie podjęła konkretnej antyreżymowej działalności, to i tak znalazła się w sferze zainteresowania bezpieczeństwa. Okolicznością, która przyczyniała się do tego stanu był jej rodowód, związki z niekomunistycznym podziemiem, akowska aktywność jej dzieci, emigracja syna, a także pełniona funkcja i wynikające stąd kontakty z różnymi osobami, w tym z zagranicy. Funkcjonariusze z uwagą sprawdzali, czy swoimi decyzjami nie przyczynia się do ułatwiania osobom postronnym korzystania z zastrzeżonych zbiorów BUŁ, a sprowadzając książki i czasopisma z Zachodu, w tym i te wydawane przez środowiska emigracyjne, nie działa na niekorzyść strony polskiej w konfrontacji ideologicznej z państwami kapitalistycznymi? W tym kontekście z dużą nieufnością analizowano jej kontakty korespondencyjne i wyjazdy zagraniczne. Choć nie znaleziono dowodów na wyraźne złamanie prawa to i tak klasyfikowano ją jako osobę krytycznie nastawioną do polskiej rzeczywistości pod rządami PZPR. Podejrzliwość ta nasilała się w związku z narastaniem fermentu w partii i państwie. Najpierw została zaliczona do grupy intelektualistów usiłujących reformować obowiązującą wykładnię doktryny marksistowsko-leninowskiej, a po Marcu 1968 r. widziano w niej osobę, która nie wykazała się oczekiwaną aktywnością w pacyfikowaniu studenckich wystąpień. Skutkiem tego, najpierw była odmowa zgody na wyjazd zagranicznego w 1968 r., a w roku następnym przeniesienie na emeryturę.

Przykład prof. Więckowskiej dowodzi, że w realiach panujących w stalinowskiej i gomułkowskiej Polsce pracownikom nauki niełatwo było wypełniać swoją misję, która wymaga niezależności i swobody w działaniu. Osoby poważnie traktujące obowiązki wynikające z wykonywanej przez nie profesji zwykle wchodziły w sferę zainteresowania bezpieczeństwa. Z tym wiązała się mniej lub bardziej nasilona inwigilacja i rozmaite ograniczenia. Jeśli jednak w tych warunkach, tak jak w przypadku prof. Więckowskiej, udawało się działać z korzyścią dla nauki i kultury narodowej, to należy w tym upatrywać oznak szczególnego charakteru i zaangażowania, które dziś z całą pewnością zasługują na podkreślenie.

²⁹ W. Trojan, *Ci, którzy przeżyli...*, s. 390. Właściwie chodzi tu o Odznakę Honorową „Orlęta”.

Prof. Helena Więckowska in documents communist security apparatus

Summary

Professor Helena Więckowska played an enormous role in life of Łódź University and whole Polish librarianship after II World War. Her life and achievements relate to the political reality in PRL. Communistic security apparatus was interested in her, because of her attempts of keeping scientific contact with the world and polish cultural and scientific centers on emigration. Her declamations and her activity as a headmaster of the University of Łódź Library were analyzed by security apparatus officers. During students' revolt in 1968 she was included in the group of scientist disloyal to the authority. It took a lot of effort and strong character from prof. Więckowska to overcome obstacles created by security apparatus officers.

Profesor Helena Więckowska (1897–1984) była z pewnością jedną z najbardziej znaczących postaci w polskim bibliotekarstwie, w okresie powojennym. Wniosła także istotny wkład w rozwój polskiej bibliologii i wydatnie przyczyniła się do ukształtowania systemu akademickiego kształcenia bibliotekarzy. Bibliografia Jej dorobku naukowego liczy 221 pozycji. Są w nim rozprawy, artykuły, recenzje, hasła w słownikach i encyklopediach. Jest to również dorobek zróżnicowany tematycznie, co potwierdza trafność określenia „bibliolog praktyk”, użytego wobec dokonań Profesor Więckowskiej przez Krzysztofa Migonia.

Ze wstępu Jadwigi Koniecznej

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-615-4

9 788379 696154